

**ՔԱՂԱՔԱՑԻՈՒԹՅՈՒՆ ՉՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ
ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՈՒՄ ԵՎ ՀՀ
ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅԱՄԲ**

ՔՆԱՐԻԿ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ, ՄԵՐԳԵՅ ՂԱԶԻՆՅԱՆ

Հոդվածում քննարկվում են քաղաքացիություն չունեցող անձանց պաշտպանության և ապաքաղաքացիության դեպքերի կրճատմանն առնչվող հիմնախնդիրները միջազգային և ներպետական իրավունքում: Ներկայացվում են ոլորտի կարգավորմանն ուղղված միջազգային իրավական ու ներպետական հիմնական փաստաթղթերը, դրանց կիրառման արդյունավետությունը և դերը քաղաքացիություն չունեցող անձանց բացահայտելու, նրանց անհրաժեշտ պաշտպանությունն ապահովելու գործում:

Մեզանում քաղաքացիություն չունեցող անձանց իրական վիճակը հաճախ ճիշտ չի գնահատվում: Նրանք առավելապես զրկված են լինում բոլոր այն իրավունքներից, որոնք մեզ համար սովորական են: Մա նրանց դարձնում է իրավական տեսանկյունից «անտեսանելի»․ մարդիկ, որոնք իրականում գոյություն ունեն, սակայն իրավաբանորեն չեն ճանաչվում:

Ապաքաղաքացիության կրճատմանն ուղղված միջազգային փաստաթղթերը կազմում են այն համընդհանուր իրավական բազան, որի դրույթներն իմպլեմենտացնելով՝ պետությունները պետք է ստեղծեն ներպետական արդյունավետ մեխանիզմներ՝ ապահովելու իրենց սահմանների ներսում գտնվող քաղաքացիություն չունեցող անձանց առնվազն անվտանգ ու բարեկեցիկ կյանքը:

Բանալի բառեր - *Քաղաքացիություն չունեցող անձանց կարգավիճակի մասին 1954 թ. կոնվենցիա, Ապաքաղաքացիության կրճատման մասին 1961 թ. կոնվենցիա, ապատրիդների միջազգային պաշտպանություն, #Ես պատկանում եմ, ՄԱԿ ՓԳՀ, քաղաքացիության մասին ՀՀ օրենսդրություն*

Ապաքաղաքացիության հիմնախնդիրն ընդհանուր առմամբ սկզբնավորվել է 20-րդ դարի առաջին կեսերին՝ հատկապես Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին: Դրա պատճառը հիմնականում պետությունների միջև վեճերն էին անհատների իրավական ինքնության սահմանման, պետության իրավահաջորդության, հասարակության մեջ որոշ խմբերի երկարատև մարզինալացման, առանձին անհատներին կամ խմբերին քաղաքացիությունից զրկելու վերաբերյալ¹:

¹ Տե՛ս **Perry J., Carey C.** Some Aspects of Statelessness Since World War I, *The American Political Science Review*, Vol. 40, No. 1 (Feb., 1946), էջ 118:

Այնուամենայնիվ, 20-րդ դարի սկզբին քաղաքացիության վերաբերյալ հարցերն ամբողջությամբ գտնվում էին պետությունների իրավասության ներքո և չէին կարգավորվում միջազգային իրավական նորմերով: 1923 թ. Միջազգային արդարադատության մշտական պալատը Թունիսի և Մարոկկոյի քաղաքացիության դեկրետների մասին №4 Խորհրդատվական եզրակացության մեջ նշեց, որ պետությունների նման իրավասությունը կարող է սահմանափակվել այլ պետությունների նկատմամբ այդ ոլորտում ստանձնած պարտավորություններով: Փաստորեն, ապաքաղաքացիության հետ կապված հարցերը դրանով ընդգրկվեցին միջազգային իրավական կարգավորումների մեջ:

1924 թ. Ազգերի լիգայի ներկայացուցչական մարմինը Ասամբլեան, բանաձև ընդունեց, որի հիման վրա ստեղծվեց Փորձագետների կոմիտե: Այն պետք է կազմեր միջազգային իրավական համաձայնագրով ամրագրման ենթակա՝ այդ ժամանակաշրջանի համար առավել ցանկալի ու հրատապ հարցերի նախնական ցանկ: Իր առաջին հանդիպման ժամանակ Փորձագետների կոմիտեն առաջ քաշեց 11 նման հարց, որոնց թվում առաջինը հենց քաղաքացիության վերաբերյալ ներպետական օրենքների միջև անհամապատասխանություններն էին, ինչը պատճառ էր պետությունների կողմից քաղաքացիություն ձեռք բերելու ու դադարեցնելու գործընթացների նկատմամբ ոչ միասնական մոտեցումների դրսևորման և պայմանավորում էր ապաքաղաքացիության դեպքերի առաջացումն ու հետագա ավելացումը:

Արդյունքում, տարիներ անց՝ 1930 թ. ապրիլին, Հաագայում ընդունվեց կոնվենցիա, որը վերաբերում էր քաղաքացիության մասին օրենքների միջև առկա կոլիզիոն խնդիրներին: Կոնվենցիան սահմանեց. «...միջազգային հանրության ընդհանուր շահերից է բխում ապահովել, որ նրա բոլոր անդամները պետք է ճանաչեն, որ յուրաքանչյուր անձ պետք է ունենա քաղաքացիություն, և կատարյալը, որին պետք է ուղղված լինեն մարդկության ջանքերն այս ոլորտում, քաղաքացիություն չունենալու բոլոր դեպքերի վերացումն է»²:

Կոնվենցիան սահմանեց այս ոլորտի կարգավորման առաջին միջազգային կանոնները, որոնց հիման վրա պետությունները կարող էին նվազեցնել ապաքաղաքացիության և երկքաղաքացիության դեպքերը. ի դեպ վերջինս այդ ժամանակաշրջանի համար դիտվում էր որպես խնդրահարույց և ոչ նորմալ երևույթ:

Չնայած միջազգային հանրության այս ջանքերին՝ պետությունների օրենսդրությունների միջև առկա անհամապատասխանությունները շարունակում էին գոյություն ունենալ, ինչը ավելացնում էր աշխարհում ապաքաղաքացիության դեպքերը: Բացի դրանից՝ տեղի էին ունե-

² League of Nations, Convention on Certain Questions Relating to the Conflict of Nationality Law, 13 April 1930, League of Nations, Treaty Series, vol.179, p. 89, No.4137, նախաբան, <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3b00.html>

նում իրադարձություններ, որոնց պարագայում պետությունն ի վիճակի չէր լինում վերահսկել այս գործընթացները, մասնավորապես Երկրորդ համաշխարհային պատերազմը, ինչի հետևանքով աշխարհում քաղաքացիություն չունեցող անձանց թիվն էլ ավելի աճեց:

Այսօր միլիոնավոր մարդիկ գրկված են իրենց հիմնարար իրավունքներն իրացնելու հնարավորությունից, քանի որ ոչ մի պետություն չի ճանաչում նրանց որպես իր քաղաքացի: Մեզանում հաճախ քաղաքացիություն չունեցող անձանց իրական վիճակը ճիշտ չի գնահատվում: Այն դեպքերում, երբ անձը ոչ մի պետության կողմից չի ճանաչվում որպես իր քաղաքացի, նա դառնում է քաղաքացիություն չունեցող անձ, ինչը նրան գրկում է այնպիսի իրավունքներից, ինչպիսիք են վարձատրվող աշխատանք ունենալը, ազատ տեղաշարժվելը: Նա չի կարողանում ստանալ կրթություն և բժշկական օգնություն ու սպասարկում, գրկված է լինում սեփականության իրավունքից և նույնիսկ ամուսնությունն ու իր երեխայի ծնունդը գրանցելու հնարավորությունից: Քաղաքացիություն չունեցող անձինք չեն կարողանում նաև մասնակից լինել իրենց մշտական բնակության երկրում տեղի ունեցող իրավական գործընթացներին, օրինակ՝ ընտրություններին: Մա նրանց դարձնում է իրավական տեսանկյունից «անտեսանելի» մարդիկ, որոնք իրականում գոյություն ունեն, սակայն իրավաբանորեն չեն ճանաչվում³:

Այս ամենը պահանջում է պետությունների կողմից արդյունավետ մեխանիզմների մշակում՝ քաղաքացիություն չունեցող անձանց բացահայտելու, ճշգրիտ ուղղորդելու և փաստաթղթավորելու, ինչպես նաև նրանց հետ վարվելու ավելի արդյունավետ միջոցներ կիրառելու համար:

Անձի՝ քաղաքացիություն չունենալու պատճառները կարող են տարբեր լինել: Ներպետական օրենսդրության և օրենքների խնդիրներն ու բացերը, ինչպես նաև դրանց գործնական կիրառության ոլորտում բացթողումները և անտեղի խոչընդոտները տարբեր երկրներում համարվում են ապաքաղաքացիության հիմնական պատճառներ:

Մեկ այլ պատճառ կարող է լինել, երբ մարդիկ լքում են իրենց ծագման երկիրը, որի քաղաքացի են և չեն կարողանում ձեռք բերել վավեր փաստաթուղթ՝ լինելով քաղաքացիության երկրից դուրս: Եթե պետությունը թույլ չի տալիս քաղաքացիություն բացառապես ծննդով, ապա անձը կարող է հայտնվել ապաքաղաքացիության վտանգի առաջ: Որոշ դեպքերում քաղաքացիության շնորհմանն առնչվող գործընթացներում լինում է խտրական մոտեցում, իսկ երեխայի ծննդի գրանցման տեսանկյունից պետությունները չեն ցուցաբերում անհրաժեշտ ճկունություն:

Պետությունների փլուզումը կամ նոր պետությունների ձևավորումը (օրինակ՝ ԽՍՀՄ փլուզումը և դրա կազմում ընդգրկված պետու-

³ St' u Bezgraždanstvo: Principy analiza v celyah predotvrasheniya, sokrasheniya i zashity UYKB, 2008, էջ 3, <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=4b5d680a2>

յունների անկախացումը) նույնպես կարող է ապաքաղաքացիության տարածմանը նպաստող պայման լինել: Ավելին, նման դեպքերում էթնիկ, ռասայական կամ կրոնական առանձին խմբեր կարող են իրենց կապն այս կամ այն պետության հետ ապացուցելիս մի շարք խնդիրների բախվել: Քաղաքացիության կորստի կամ զրկման պատճառ կարող են համարվել նաև տեղահանությունները՝ ինչպես միջազգային պաշտպանություն հայցելիս, այնպես էլ այլ նպատակներով:

Անկախ այն հանգամանքից՝ ապաքաղաքացիությունը պետությունների կողմից դրսևորվող խտրականության, նպատակային քաղաքականության, թե բացթողումների ու օրենսդրությունների միջև կոլիզիաների հետևանք է, այն հանգեցնում է առանձին խմբերի մարգիլացման, քաղաքացիական իրավունքների ոտնահարման, արդյունքում էլ անձանց տեղահանման: Ըստ այդմ՝ սերտ է փոխկապակցվածությունը քաղաքացիություն չունեցող անձանց և փախստականների միջև, ուստի նրանց խնդիրներով զբաղվելու համար միջազգային ինստիտուցիոնալ մարմին ընտրվեց Միավորված ազգերի կազմակերպության Փախստականների գծով գերագույն հանձնակատարի գրասենյակը (այսուհետև՝ ՄԱԿ ՓԳՀ): Բացի դրանից՝ այդ ժամանակաշրջանում ընդունվեցին միջազգային երեք հիմնական փաստաթղթեր, որոնք վերաբերում էին փախստականների և քաղաքացիություն չունեցող անձանց պաշտպանությանը: Դրանցից առաջինը 1951 թ. ընդունված՝ Փախստականների կարգավիճակի մասին կոնվենցիան է, որը դարձավ փախստականների միջազգային պաշտպանության հիմնաքարը աշխարհում: Երկրորդը վերջինիս քույր փաստաթուղթն է, որը, սակայն, ընդունվեց փոքր-ինչ ուշացումով, այն է՝ Քաղաքացիություն չունեցող անձանց մասին 1954 թ. կոնվենցիան: Վերջինիս նպատակն է՝ «միջազգային համաձայնագրով կարգավորել և զարգացնել քաղաքացիություն չունեցող անձանց կարգավիճակը»⁴: Այն այսօր էլ շարունակում է մնալ քաղաքացիություն չունեցող անձանց վերաբերյալ միջազգային իրավական մեխանիզմների առանցքային կետը՝ հատկապես պայմանավորված նրանով, որ սահմանում է քաղաքացիություն չունեցող անձի հասկացությունը (որպես «անձ, որը ոչ մի պետության քաղաքացի չի համարվում՝ համաձայն այդ պետության օրենսդրության»⁵): Եվ վերջապես, երրորդ փաստաթուղթը Ապաքաղաքացիության կրճատման մասին 1961 թ. կոնվենցիան է, որը սահմանում է քաղաքացիություն չունեցող անձանց հետ վարվելակերպի նվազագույն չափանիշները, ինչպես նաև ապաքաղաքացիության դեպքերի նվազեցման հիմնական ուղղությունները⁶:

1954 թվականի և 1961 թվականի կոնվենցիաները կազմում են ա-

⁴ Քաղաքացիություն չունեցող անձանց մասին 1954 թ. կոնվենցիա, նախաբան:

⁵ Նույն տեղում, հոդված 1 (1):

⁶ Տե՛ս Ապաքաղաքացիության կրճատման մասին 1961 թ. կոնվենցիա, նախաբան:

պաքաղաքացիության դեպքերի կանխմանն ուղղված բազմակողմանի ու համապարփակ միջազգային իրավական դաշտը, որն առնվազն երաշխավորում է քաղաքացիություն չունեցող անձանց իրավական կարգավիճակը, ըստ այդմ՝ որոշակի կայունություն է տալիս և առանձին դեպքերում նաև կանոնակարգում է նրանց կեցությունը տվյալ պետությունում: Սա, իր հերթին, զգալիորեն նվազեցնում է բնակչության հարկադիր տեղահանման հավանականությունը, ինչպես նաև դառնում է յուրատեսակ ելակետ այն գործերի համար, որոնք պետք է լուծվեն միջազգային իրավական գործիքների միջոցով:

Այս կոնվենցիաներն ամրագրում են պետությունների ներսում, ինչպես նաև նրանց միջև ի հայտ եկող լրջագույն մարտահրավերներից մեկի լուծմանն ուղղված, այն է՝ քաղաքացիություն չունեցող անձանց պաշտպանության արդյունավետ ապահովման պատրաստի մեխանիզմներ: Ձգտելով երաշխավորել բոլոր մարդկանց քաղաքացիության իրավունքի գործնական իրագործումը՝ այս իրավական համակարգը հատուկ ուշադրություն է դարձնում պետության կողմից տրամադրվող պաշտպանության ապահովմանը այն անձանց համար, որոնք այլապես միջազգային պաշտպանության կարիք կունենային:

Ի սկզբանե Քաղաքացիություն չունեցող անձանց կարգավիճակի մասին 1954 թվականի կոնվենցիան մշակվում էր որպես 1951 թվականի կոնվենցիային կից արձանագրություն: Ապաստանի և ապաքաղաքացիության հիմնախնդիրները բավականին նման են իրար, հաճախակի նույնիսկ փոխադրմանավորված ու փոխկապակցված: Ըստ այդմ էլ անհրաժեշտ էր ձևավորել այնպիսի համակարգ, որը պետք է այս երկու հիմնախնդիրների լուծման մեխանիզմ դառնար: Իհարկե, քաղաքացիություն չունեցող ոչ բոլոր անձինք են ի վերջո փախստական դառնում կամ պետության սահման հատում: Բացի դրանից՝ պետություններն ունեն իրենց ներպետական կարգավորումը անձի քաղաքացիական պատկանելությունը որոշելու հարցում, որի հիման վրա որոշումներ են կայացնում այն դեպքում, երբ պետությունների սահմանած մոտեցումների միջև որոշակի տարբերություններ կան: Այսինքն՝ միշտ չէ, որ ապաքաղաքացիության դեպքերը պայմանավորված են խտրականությամբ կամ մարդու իրավունքների ապահովումից խուսափելու արդյունք են. ինչպես արդեն նշել ենք, դրանք կարող են լինել պետությունների իրավական դիրքորոշումների միջև անհամապատասխանությունների, օրենքների միջև կոլիզիաների հետևանք: Այս ամենը հաշվի առնելով՝ միջազգային հանրությունը ՄԱԿ-ի հովանու ներքո նախաձեռնեց ձևավորել ապաքաղաքացիության հետ կապված հիմնախնդիրների լուծմանն ուղղված համընդհանուր իրավական համակարգ. մշակվեց հատուկ կոնվենցիա, որն այսօր միջազգային իրավական այն հիմնական փաստաթուղթն է, որը սահմանում է քաղաքացիություն չունեցող անձանց իրավական կարգավիճակը, ինչպես նաև

ամրագրում է նրանց հիմնարար իրավունքներն ու պաշտպանության նվազագույն չափանիշները:

Ապատրիդների կարգավիճակի մասին արձանագրությունը Փախստականների կարգավիճակի մասին 1951 թ. կոնվենցիայից զատելու և դրան առանձին կոնվենցիայի կարգավիճակ տալու հիմնական կռիվներից մեկն այն էր, որ ապաքաղաքացիությունը դիտվի ինքնուրույն հիմնախնդիր, որը պահանջում է ուրույն և յուրահատուկ լուծումներ:

1961 թվականի կոնվենցիայի հիմնական նպատակը ապաքաղաքացիության հնարավոր դեպքերը կանխարգելելն էր: Կոնվենցիան սահմանում է ազգային պաշտպանության համակարգի զարգացման ու պետության կողմից տրամադրվող պաշտպանության արդյունավետության դեպքում միջազգային պաշտպանության անհրաժեշտության նվազեցմանն ուղղված շրջանակներ:

Ապաքաղաքացիության դեպքերի հետագա կանխարգելման նպատակով Կոնվենցիան սահմանում է հետևյալ հիմնական սկզբունքները, որոնք մասնակից պետությունները պետք է ներառեն քաղաքացիության վերաբերյալ իրենց ազգային օրենսդրության մեջ՝

- քաղաքացիություն ձեռք բերելու հնարավորություն այն անձանց կողմից, որոնք այլ պարագայում կլինեն քաղաքացիություն չունեցող, և որոնք ծնվել են տվյալ պետության տարածքում կամ դրանից դուրս, սակայն ծնողներից առնվազն մեկը տվյալ պետության քաղաքացի է,

- պաշտպանություն քաղաքացիությունը կորցնելուց կամ դրանից զրկելուց, եթե անձը դրա հետևանքով դառնում է քաղաքացիություն չունեցող,

- տարածքների հանձնման դեպքում ապաքաղաքացիության դեպքերից խուսափելու երաշխիքներ:

Քաղաքացիության և ձեռքբերումը, և՛ կորցնելը տեղի են ունենում, երբ անձը համապատասխանում է դրա համար սահմանված հիմնական չափանիշներին: Սրանով Կոնվենցիայի հեղինակներն ընդունել են, որ կարող են լինել քաղաքացիություն չունենալու առանձին և բացառիկ դեպքեր: Սակայն կարևորն այստեղ այն է, որ պետությունը, որի հետ անձը կապ ունի, պայմանավորված այդ պետության տարածքում ծնվելով, ծագմամբ կամ նախկինում այդ պետության քաղաքացիությունն ունենալով, պետք է գործադրի բոլոր ջանքերը՝ նվազագույնի հասցնելու ապաքաղաքացիության դեպքերը: Այդ ջանքերի էական մասն են մարդու իրավունքների հիմնարար սկզբունքները, ներառյալ ընթացակարգային երաշխիքների հասանելիությունը, խտրականության բացառումը և ընտանիքի միասնությունն ու վերամիավորումը: Քաղաքացիություն չունեցող անձանց հատուկ պաշտպանությունից են օգտվում ամուսինները և երեխաները: Բացի դրանից՝ Կոնվենցիայի 13-րդ հոդվա-

ծը նաև սահմանում է, որ քաղաքացիություն չունեցող անձանց նկատմամբ վերաբերմունքի նվազագույն չափանիշը չպետք է սահմանափակում լինի այն պետությունների համար, որոնք կարող են և ցանկանում են ավելի մեծ աջակցություն ցուցաբերել քաղաքացիություն չունեցող անձանց:

Ի վերջո, 1961 թվականի Կոնվենցիան միջազգային այն փաստաթուղթն է, որը թույլ է տալիս շեշտադրումը միջազգային պաշտպանությունից ուղղել դեպի պետությունների կողմից տրամադրվող պաշտպանությունը:

1954 թվականի և 1961 թվականի կոնվենցիաների նպատակը ապաքաղաքացիության հիմնախնդրի հետևողական և մեթոդական բացահայտման սկիզբը դնելն էր: Սակայն որքան էլ տարօրինակ թվա, նշյալ միջազգային իրավական փաստաթղթերի մշակումից հետո այս խնդրի նկատմամբ հետաքրքրությունը հետզհետե նվազեց: Վերջին ժամանակներում ապաքաղաքացիության երևույթի նկատմամբ հետաքրքրությունը աճեց, սակայն դա հիմնականում պայմանավորված էր այնպիսի լայնածավալ փոփոխություններով, ինչպիսին է օրինակ՝ պետությունների փլուզումը, ԽՍՀՄ-ի անկումը:

Վերոնշյալ հիմնարար փաստաթղթերի մշակմանը զուգահեռ՝ միջազգային հանրությունը սկսել էր զարգացնել մարդու իրավունքների պաշտպանության ինստիտուտը, որի հիմքում ընկած կարևորագույն փաստաթղթերից մեկը՝ Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը, քաղաքացիությունը սահմանեց որպես մարդու հիմնարար իրավունք, որը պատկանում է յուրաքանչյուրին⁷:

Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի դրույթներից ելնելով՝ հետագայում Միավորված ազգերի և տարածաշրջանային մարմինների մակարդակով ընդունված մարդու իրավունքների փաստաթղթերի մեծ մասը ևս պարունակում է քաղաքացիության իրավունքի վերաբերյալ դրույթներ: Դրանց շարքում են Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին դաշնագիրը (հոդված 24), Երեխաների իրավունքների մասին կոնվենցիան (հոդված 7), որը սահմանում է յուրաքանչյուր երեխայի քաղաքացիություն ունենալու իրավունքը, Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին կոնվենցիան (հոդված 5), Կանանց նկատմամբ խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին կոնվենցիան (հոդված 9), ինչպես նաև շաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին կոնվենցիան (հոդված 18):

Ապաքաղաքացիության կրճատմանն ուղղված վերջին ժամանակների կարևորագույն գործիք է 2014 թ. նոյեմբերի 4-ին ՄԱԿ ՓԳՀ-ի կողմից մեկնարկված *#Ես պատկանում եմ (#I Belong)* արշավը, որն Ապա-

⁷ Տե՛ս Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր, 1948, դեկտեմբերի 10, հոդված 15:

քաղաքացիության վերացման մասին 2014-2024 թթ. գործողությունների համաշխարհային ծրագիր է: Այն ունի կոնկրետ նպատակներ, որոնց անհրաժեշտ է հասնել 10 տարվա ընթացքում: Դրանցից հիմնականը, անշուշտ, համաշխարհային մակարդակում ապաքաղաքացիության վերացումն է:

Համաշխարհային ծրագրով նախատեսված 10 գործողություններն են՝

Գործողություն 1. Լուծել քաղաքացիության հիմնական իրավիճակները:

Գործողություն 2. Ապահովել, որ ոչ մի երեխա չծնվի առանց քաղաքացիության:

Գործողություն 3. Հեռացնել գենդերային խտրականությունը քաղաքացիության մասին օրենքներից:

Գործողություն 4. Կանխել խտրական հիմքերով քաղաքացիության տրամադրումը մերժելու, կորցնելու կամ զրկելու դեպքերը:

Գործողություն 5. Կանխարգելել պետության իրավահաջորդության դեպքում քաղաքացիությունից զրկելու դեպքերը:

Գործողություն 6. Քաղաքացիություն չունեցող միգրանտներին տրամադրել պաշտպանության կարգավիճակ և նպաստել նրանց նատուրալիզացմանը:

Գործողություն 7. Ապահովել ծննդի գրանցումն ապաքաղաքացիության կանխարգելման նպատակով:

Գործողություն 8. Տրամադրել քաղաքացիության փաստաթղթեր նրանց, ովքեր ունեն դրա իրավունքը:

Գործողություն 9. Անդամակցել ՄԱԿ-ի ապաքաղաքացիության դեմ կոնվենցիաներին և վերացնել կոնվենցիաների վերապահումները:

Գործողություն 10. Բարելավել քաղաքացիություն չունեցող բնակչության որակական և քանակական տվյալների հավաքագրման մեխանիզմները⁸:

Գործողությունների ծրագրի համաձայն՝ պետություններին հորդորում են հանձն առնել ձեռնարկելու նշված 10 գործողություններից մեկը կամ մի քանիսը: Օրինակ՝ ՄԱԿ ՓԳՀ-ի գործադիր կոմիտեի 2019 թ. հոկտեմբերին տեղի ունեցած հանդիպման ժամանակ Ապաքաղաքացիության բարձրաստիճան սեկցիայում պետությունները պարտավորվել են իրականացնել թվարկված գործողություններից մեկը կամ մի քանիսը:

Հայաստանի Հանրապետությունը միացել է քննարկվող ոլորտի

⁸ Տե՛ս Ապաքաղաքացիության վերացման մասին 2014-2024 թթ. Գործողությունների համաշխարհային ծրագիրը, <https://www.unhcr.org/ibelong/global-action-plan-2014-2024>: Նաև՝ ՄԱԿ-ի փախստականների հարցերով զերագույն հանձնակատար (ՄԱԿ ՓԳՀ), «Բարձրաստիճան պաշտոնյաների սեկցիա ապաքաղաքացիության վերաբերյալ: Արդյունքներ և կարևոր հարցեր» փաստաթուղթը (2020 թ. մայիս), էջ 20, <https://www.refworld.org/docid/5ec3e91b4.html>

հիմնական միջազգային փաստաթղթերին՝ 1954 թ. Կոնվենցիային և 1961 թ. Կոնվենցիային նույն օրը՝ 1994 թ. մայիսի 18-ին: Դրանով Հայաստանը պարտավորվել է ներպետական մակարդակում կատարել կոնվենցիաներով նախատեսված պահանջները՝ կրճատելու և կանխարգելելու ապաքաղաքացիությունը և նպաստելու քաղաքացիություն չունեցող անձանց պաշտպանությանը:

Հատկանշական է, որ ՄԱԿ ՓԳՀ գործադիր կոմիտեի 2019 թվականի հոկտեմբերի՝ վերը նշված հանդիպմանը Հայաստանի Հանրապետությունը, ի թիվս այլ պետությունների, պարտավորվել է իրականացնել որոշակի քայլեր՝ կանխարգելելու ապաքաղաքացիությունը և նպաստելու դրա կրճատմանը: Մասնավորապես, ՀՀ կառավարությունը հանձն է առել իրականացնել հետևյալ գործողությունները.

➤ Մինչև 2020 թվականը անցկացնել համապարփակ ուսումնասիրություն քաղաքացիություն չունեցող անձանց կարգավիճակի մասին ոլորտում առկա բացերը բացահայտելու, խնդիրները քարտեզագրելու և ոլորտի հիմնական մարտահրավերներին դիմագրավելու վերաբերյալ առաջարկություններ անելու նպատակով:

➤ Մինչև 2020 թվականը լրացուցիչ փոփոխություններ կատարել քաղաքացիության վերաբերյալ ազգային օրենսդրության այն դրույթներում, որոնք կարող են առաջացնել ապաքաղաքացիություն (այսինքն՝ հետամուտ լինել քաղաքացիության մասին օրենքում փոփոխություններ կատարելու օրենսդրական նախաձեռնությանը, որի նպատակն է երաշխիքներ ներդնել հրաժարման գործընթացում):

➤ Մինչև 2024 թվականը վերանայել քաղաքացիության վերաբերյալ ազգային օրենսդրությունը քաղաքացիություն չունեցող անձանց թվի կրճատման օրենսդրական հիմքեր սահմանելու և նրանց իրավունքների իրականացումը երաշխավորող համապատասխան մեխանիզմներ ապահովելու նպատակով⁹:

Նշվածից զատ՝ Հայաստանի Հանրապետությունը ստանձնել է այլ պարտավորություններ ևս: Մասնավորապես, 2011 թվականին Ժնևում տեղի ունեցած բարձրաստիճան պաշտոնյաների հանդիպման ժամանակ կառավարությունը պարտավորվել է վերանայել ազգային օրենսդրությունը, որպեսզի այն համապատասխանեցնի իր միջազգային պարտավորություններին¹⁰:

2015 թվականի մայիսին ՄԱԿ ՓԳՀ աջակցությամբ կատարվել են փոփոխություններ «Քաղաքացիության մասին» ՀՀ օրենքում, որոնց

⁹ Տե՛ս նաև ՄԱԿ-ի փախստականների հարցերով զերագույն հանձնակատար (ՄԱԿ ՓԳՀ), «Բարձրաստիճան պաշտոնյաների սեկցիա ապաքաղաքացիության վերաբերյալ... էջ 48, <https://www.refworld.org/docid/5ec3e91b4.html>

¹⁰ Տե՛ս ՄԱԿ ՓԳՀ-ի դիտարկումները և առաջարկությունները Հայաստանի Հանրապետությունում ապաքաղաքացիության վերաբերյալ ՄԱԿ ՓԳՀ սատարման փաստաթուղթը (2020 թ. օգոստոս), էջ 2 <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?page=country&docid=5ff46f0a4&skip=0&publisher=UNHCR&coi=ARM&querysi=statelessness&searchin=fulltext&sort=date>

նպատակն է եղել ներպետական օրենսդրությունը համապատասխանեցնել 1961 թ. Կոնվենցիային և քաղաքացիության ձեռքբերումն ու կորուստը կարգավորող համապատասխան իրավական նորմերին: Մասնավորապես

ա) երաշխավորել, որ Հայաստանի Հանրապետության տարածքում ծնված երեխաները, որոնք այլապես կլինեին քաղաքացիություն չունեցող անձինք (այդ թվում՝ այն երեխաները, որոնց ծնողների քաղաքացիությունը հայտնի չէ), ստանան Հայաստանի քաղաքացիություն,

բ) ապահովել, որ ծնողների, խնամակալների կողմից քաղաքացիության կորստի կամ որդեգրման արդյունքում երեխաները հայաստանյան քաղաքացիությունը կորցնեն միայն այն դեպքում, երբ նրանք ունեն կամ ձեռք են բերում այլ քաղաքացիություն,

գ) ապահովել, որ կամավոր հրաժարվելու դեպքում անձը քաղաքացիությունը կորցնի միայն այն ժամանակ, երբ կա հավաստում այլ պետությունից այն մասին, որ խնդրո առարկա անձը դիմել է և իրավասու է ստանալու այդ երկրի քաղաքացիությունը,

դ) ապահովել, որ այն անձինք, որոնց քաղաքացիությունը դադարեցվել է կամավոր հրաժարվելու արդյունքում, կարողանան ինքնաբերաբար վերականգնել քաղաքացիությունը իրենց դիմումի հիման վրա,

ե) հնարավորություն նախատեսել օրենքով անաշխատունակ ճանաչված անձանց համար՝ հպատակագրման դիմում ներկայացնելու իրենց օրինական խնամակալի միջոցով,

զ) նախատեսել փախստականների և քաղաքացիություն չունեցող անձանց հեշտացված հպատակագրում՝ հանելով երեք տարվա օրինական բնակության և հայոց լեզվի հմտությունների ցուցադրման պահանջները,

է) նախատեսել հինգ տարվա ժամկետային սահմանափակում, որից հետո անձը չի կարող զրկվել քաղաքացիությունից այն փաստի հիման վրա, որ քաղաքացիությունը ձեռք է բերվել կեղծ տվյալների/փաստաթղթերի հիման վրա¹¹:

Բացի այդ՝ 2017 թվականի դեկտեմբերի 6-ին խառը ամուսնությունների առնչությամբ (մի ծնողը Հայաստանի քաղաքացի է, մյուսը՝ օտարերկրացի) լրացուցիչ փոփոխություններ են ընդունվել «Քաղաքացիության մասին» ՀՀ օրենքում: Դրանց նպատակն էր նախատեսել, որ միայն մեկ ծնողի համաձայնությունը բավարար է, որ երեխան ստանա Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն, եթե բնակվում է Հայաստանում: Նախկինում անհրաժեշտ էր երկու ծնողների համաձայնությունը: Մա գործնականում առաջացնում էր որոշակի դժվարություններ:

2021 թվականի դեկտեմբերի 8-ին ընդունվել է «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիության մասին» օրենքում փոփոխություն-

¹¹ Տե՛ս նույն տեղում:

ներ և լրացումներ կատարելու մասին» օրենքը, որի նպատակն է ՀՀ Սահմանադրությամբ ամրագրված ազգությամբ հայերի պարզեցված կարգով ՀՀ քաղաքացիություն ստանալու իրավունքի լիարժեք իրացումը՝ մասնավորապես ազգությամբ հայերի կողմից ՀՀ քաղաքացիություն ստանալու դիմումների քննարկման ժամկետը 6 ամսվա փոխարեն սահմանելով 3 ամիս:

Բացի այդ, օրենքի ընդունմամբ ՀՀ քաղաքացիություն ստացած անձինք իրավունք ունեն առաջին անգամ ՀՀ քաղաքացու անձնագրով փաստաթղթավորվել ինչպես Հայաստանի Հանրապետության լիազոր մարմին, այնպես էլ օտարերկրյա պետություններում գործող դեսպանություններ և հյուպատոսական հիմնարկներ դիմելու դեպքում:

Փոփոխությունը միտված է նաև ապահովելու 1961 թ. կոնվենցիայի պահանջները, բացառելու ՀՀ քաղաքացիությունը դադարեցնելուց հետո մինչև այլ պետության քաղաքացիություն ձեռք բերելը ՀՀ նախկին քաղաքացու կողմից քաղաքացիություն չունեցող անձի կարգավիճակում հայտնվելը և իր իրավունքներն իրացնելու համար առանց անձը հաստատող փաստաթղթի մնալու հնարավորությունը, ինչպես նաև կարգավորելու անձի քաղաքացիություն ստանալու և դադարեցնելու հարաբերություններում իրականացվող վարչարարության ընթացքում իրավակիրառ պրակտիկայում առաջացած խնդիրները¹²:

Օրենքի ընդունումը կարևոր առաջընթաց էր Հայաստանում ապաքաղաքացիության կրճատման և կանխարգելման, ինչպես նաև քաղաքացիություն չունեցող և չփաստաթղթավորված անձանց փաստաթղթավորման տեսանկյունից:

Ընդհանուր առմամբ, եթե պետություններն իրենց ազգային օրենսդրության և իրավակիրառ պրակտիկայի շրջանակներում կիրառեն ապաքաղաքացիության դեպքերի կանխմանն ուղղված արդյունավետ միջոցներ, ինչպես նաև համագործակցեն այլ պետությունների հետ (հնարավոր հակասություններից խուսափելու համար այն իրավիճակներում, երբ շոշափվում են անդրսահմանային շահերը), ապա ապաքաղաքացիության հետ կապված խնդիրների լուծումը բավականին կդյուրանա: Սակայն իրականում այն դեպքերում, երբ պետություններն ունեն համանման դրույթներ իրենց ազգային օրենսդրության մեջ, ապաքաղաքացիությունը կանխելուն ուղղված նրանց ջանքերը և նույնիսկ դրան ուղղված երկխոսությունն այլ պետությունների հետ խոչընդոտել կարող են հասկացությունների մեկնաբանման մեջ առկա տարբերությունները: Օրինակ՝ պետությունների մեծ մասն այժմ համաձայն է, որ քաղաքացիություն չունենալը միջազգային հետևանքների հանգեցնող խնդիր է, և որ պետք է ջանքեր գործադրել այն կանխարգելելու

¹² Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիության մասին» օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» 2021 թվականի դեկտեմբերի 8-ին ընդունված ՀՀ օրենքը, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=158942>:

համար, սակայն նրանք այսօր չունեն միասնական կարծիք ապաքաղաքացիությունը սահմանելու վերաբերյալ. որոշ պետություններ քաղաքացիություն չունեցող անձ համարում են այն անձին, որը իրավական կապ չունի ոչ մի պետության հետ, այլ երկրներ ասելով քաղաքացիություն չունեցող անձ հասկանում են նրան, ով հնարավորություն չունի որևէ երկրում քաղաքացիություն ստանալու, մյուսների կարծիքով՝ քաղաքացիություն չունեցող է այն անձը, որը չունի որևէ պետության քաղաքացիությունը հաստատող փաստաթղթեր: Իրականում ինդիի լուծումը պայմանավորված չէ միայն միասնական մեկնաբանությամբ ու «ապաքաղաքացիություն» եզրույթի սահմանմամբ: Քաղաքական ցնցումների, տնտեսական վեճերի կամ, օրինակ, պատերազմների դեպքում պետությունների միջև այս ոլորտում երկխոսությունը կարող է ընդհանրապես անհնար լինել:

Ապաքաղաքացիության հիմնախնդիրների լուծման համար ձևավորված միջազգային իրավական համակարգի վերջնական նպատակն է երաշխավորել պետությունների պաշտպանությունը՝ առավելապես ապահովելով բոլոր մարդկանց քաղաքացիություն ունենալու իրավունքը ինչպես օրենսդրորեն, այնպես էլ իրավակիրառ պրակտիկայում: Ապաքաղաքացիության վերաբերյալ կոնվենցիաները քաղաքացիություն չունենալը կանխարգելելու գործիքներ ու երկարաժամկետ լուծումներ տրամադրելու հիմնական մեխանիզմներն են, որոնք որոշում են, թե ում վրա է դրվում ապաքաղաքացիությունը կանխարգելելու պարտավորությունը: Դա տեղի է ունենում ինչպես իրավական կարգավիճակ սահմանելու միջոցով, ինչը հիմք է քաղաքացիության հնարավոր ձեռքբերման համար, այնպես էլ քաղաքացիություն չունենալու դեպքերը կանխարգելելու միջոցով, որն իր հերթին նվազեցնում է հարակից խնդիրների առաջացումը՝ քաղաքացիական իրավունքներից զրկելը, անկարգությունները և բնակչության բռնի տեղահանումը:

Որքան բարձր են տվյալ պետության քաղաքացիության հիմքով իրավական կապեր ունենալու երաշխիքները և որքան արդյունավետ է տվյալ պետության կողմից տրամադրվող պաշտպանությունը, այնքան քիչ հավանական կլինի տվյալ անձին միջազգային պաշտպանություն տրամադրելու անհրաժեշտությունը՝ որպես ազգային պաշտպանության բացակայության կամ ոչ բավարար լինելու համար փոխհատուցում:

Վերոնշյալը վկայում է այն մասին, որ ներկայացված հիմնախնդիրը հրատապ է ու լի է հետագայում ավելի մեծ ծավալներ ունենալու հավանություններով: ՄԱԿ-ի կոնվենցիաներով ու մարդու իրավունքների պաշտպանության մեխանիզմներով ապահովվում են ոլորտում գործելու համար անհրաժեշտ հիմքերն ու ուղեցույցները, ինչպես նաև ավելանում է պետությունների, միջազգային կառույցների, քաղաքացիական հասարակության և ակադեմիական շրջանակների հետաքրքրու-

թյունը ապաքաղաքացիության հիմնախնդրի վերաբերյալ, սակայն շատ աշխատանք կա դեռ անելու, և ժամացույցի սլաքը օրեցօր ավելի արագ է պտտվում աշխարհի՝ քաղաքացիություն չունեցող ավելի քան 15 միլիոն անձանց համար դեպի քաղաքացիություն տանող ուղի գտնելու համար¹³:

KNARIK VARDANYAN, SERGEY KAZINYAN – *Защита лиц без гражданства в международном праве и в законодательстве РА.* – В статье рассматриваются основные вопросы международной и внутригосударственной правовой базы, касающиеся защиты лиц без гражданства и сокращения числа лиц безгражданства.

Представлены основные международные и внутригосударственные правовые акты, направленные на регулирование вопросов, касающихся защиты лиц без гражданства, эффективность их применения и роль в обеспечении им необходимой защиты.

В целом реальная ситуация лиц без гражданства не всегда воспринимается правильно. Они в основном лишены всех прав, которые кажутся нам обычными, что делает их «невидимыми» с юридической точки зрения. Люди, которые физически существуют, но не признаются юридически.

Международные документы, направленные на сокращение безгражданства, устанавливают универсальные правовые рамки на основании которых при реализации своих нормативных актов государства должны создать эффективные внутренние механизмы для обеспечения безопасной и благополучной жизни лиц без гражданства, проживающих на их территории.

Ключевые слова: *Конвенция о статусе лиц без гражданства 1954 г., Конвенция о сокращении безгражданства 1961 г., международная защита апатридов, #Я принадлежу, УВКБ ООН, законодательство РА о гражданстве*

KNARIK VARDANYAN, SERGEY GHAZINYAN – *Protection of Stateless Persons in International Law and Legislation of the RA.* – The current article discusses the main issues in the international and national legal framework concerning the protection of stateless persons and the reduction of statelessness. The main international and domestic legal acts regulating the field and their effectiveness in detecting stateless persons and providing protection are presented.

The real situation concerning stateless persons is not always discussed correctly. They are mainly deprived of all rights that seem usual to us. This makes that “invisible” from the legal perspective. People, who physically exist, are not legally recognized.

International documents aimed at the decreasing statelessness establish the universal legal framework. While implementing their regulations, states should establish effective domestic mechanisms to ensure secure and prosperous life for stateless persons living in their territory.

Key words: *1954 Convention relating to the status of stateless people, 1961 Convention on the Reduction of Statelessness, International protection of apatrides, #I Belong, UNHCR, RA legislation on citizenship*

¹³ See The World’s Stateless report by the Institute on Statelessness and Inclusion (2014), <https://files.institutesi.org/worldsstateless.pdf>